

ELŐSZÓ

Nemzettudatunk kedvelt témája a nagyhatalmak közötti hányódás gondolata és az ebből fakadó szenvedések taglalása. A köztes lét keserveit azonban régióink minden népe többé-kevésbé megélte. Ezen, a nemzeteket ide-oda dobáló viharok egyikének, az észti önállóság elveszésének jobb megértéséhez segítenek hozzá az alább közölt dokumentumok. Az észti történelem nálunk alig ismert, ez indokolja a szokásosnál szélesebb vázlatát a történeti szövedéknek, melybe a történetek beilleszkednek.

Az észtek. A finnugor népek finn ága mintegy 4–5 ezer éve került a Baltikum területére, hogy aztán a népvándorlás forгатaga egy részüket, a későbbi finneket, a Balti-tenger északi részére sodorja. A kapcsolatok sokáig fennmaradtak, ez az oka a finnek és észtek között máig élő nyelvi és ezen keresztül kulturális közelségnek, ami természetesen a politikai viszonyokra is kihat. A balti finnek nem önként vették fel a kereszténységet, külső erő kényszerítette ezt rájuk: 1207-ben a Német Lovagrend, 1219-ben a dán királyság (Tallinn megalapítója) indított kereszteshadjáratot, illetve háborút a térség elfoglalásáért. A kényszerített keresztelés ismét csak máig ható súlyos következményekkel járt (és ez mutatja a magyar államalapítás jelentőségét): évszázadokkal odázta el az önálló észti kultúra és ezzel a nemzeti állam kialakulását. Ekkor jött létre az az 1920-ig tartó társadalmi képlet, amelyben az észti parasztot, a német az urat jelentette. A Baltikum előbb a Porosz Hercegséghez tartozott (ekkor lett lakossága a térségben egyedülálló módon protestáns), majd a lengyelek (Báthori István uralma alatt), a svédek, majd a poltavai csata után (1710) Nagy Péter Oroszországa kezébe került. A Baltikum Oroszország legfejlettebb része volt (ahogy a Szovjetunióé is), amit a német nemeseknek adott kiváltságok és a korai (1816) jobbágyfelszabadítás biztosítottak. A német városi kultúra egyeduralma a 19. században tört meg, amikor a tartui egyetemen megindult pezsgés következtében kialakult az észti értelmiség, amely összegyűjtötte az észti folklórt, észti nyelvű irodalmi műveket alkotott, felállította a nemzeti

kultúra intézményeit (újságok, irodalmi és tudományos társaságok stb.). A cári Oroszország kezdetben támogatta az észti nemzeti mozgalmat (mint ellensúlyt a német kiváltságoltakkal szemben), később azonban elővette az oroszosítás fegyverét a birodalmi egységet veszélyeztető nemzeti törekvésekkel szemben. A russzifikációs kísérlet a nacionalizmus újabb hullámát indította el, most már a legalsóbb társadalmi rétegekig hatolóan. Az új értelmiség és az új észti polgári réteg nyújtotta a háttérrel az észti nemzeti tudat politikai artikulációja számára, így alakulhatott meg 1905-ben a két nemzeti párt: a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Demokrata Párt (vezetői Jaan Tonisson, illetve Konstantin Päts – mindketten szereplői füzetünknek), amelyekhez néhány év múlva csatlakozott az Észti Szociáldemokrata Párt is. Mindhárom párt a német gazdasági és az orosz politikai uralom lerázását tűzte ki célul. Az I. világháború kavalkádja hozta meg aztán a baltikumai népek szabadságát.

A függetlenség évei. 1917. februárja, a cárizmus megdőlté újraindította a baltikumai viszonyokat is. Egy negyvenezres észti tüntetés kikényszerítette az ideiglenes kormány autonómiát adó rendelkezését. Ez egyrészt egyesítette az észti és az észak-livóniai területet, létrehozva az azóta Észti Köztársaságként ismert politikai alakulatot, másrészt szabad választásokat írt ki, amelynek eredménye az észti népakaratot reprezentáló politikai testületek létrejötte lett. Ugyanekkor sikerült felállítani az észti hadsereg magvát is. A bolsevik forradalom egyik első lépése az észti autonómia eltörlése volt. Emiatt az előrenyomuló németeket az észti katonák nem akadályozták, s ez Szovjet-Észtország összeomlásához vezetett. Ez volt a megfelelő pillanat, hogy 1918. február 24-én a tartományi gyűlés képviselői kikiáltásák a független, polgári demokratikus Észti Köztársaságot és ideiglenes kormányt hozzanak létre Konstantin Päts vezetésével. A tett szimbólikus volt, hiszen a németek másnap bevonultak a városba és kemény észtellenes diktatúrát vezettek be, de minden további lépés morális és jogalapja ez a gesztus volt. A németek összeomlása (november) és a támadó bolsevikok gyengesége – 2206 halott árán – a Johan Laidoner irányította, angol és finn segítséggel bíró észti hadsereg győzelméhez vezetett. 1920. február 20-án a *tartui béke*ben Szovjet-Oroszország elismerte Észtországot, örök időkre le-

mondva földjéről. Kivételes történelmi szerencse kellett ahhoz, hogy a többi kis balti néphez hasonlóan az alig egymilliós Észtország önálló államként létrejöhesse. A régió, amely hagyományosan a nagyhatalmak vadászterületének számított, az I. világháború után olyan politikai vákuumba került, melyben sem a német (Drang nach Osten), sem az orosz (Drang nach Westen – máskor „ablakot Európára”) expanzió nem érvényesült, lehetővé téve a kisnemzetek önállósulását. Mindez azonban a tragédia árnyékát is előrevetítette, hiszen a politikai ír megszűnése a függetlenség fenyegetettségét is jelentette. Ezt természetesen az észt politikusok is felismerték, de nem sikerült Észtországot semmilyen stabil, biztonságot adó garanciarendszerbe bevonni. Ám csak gazdasági és kereskedelmi szerződéseket sikerült kötni, az 1934-es balti paktum pedig nem volt elég szilárd ahhoz, hogy ténylegesen súllyal essen latba. A II. világháború kitörése védtelenül érte Észtország határait.

Az 1919-ben választott alkotmányozó gyűlés parlamentközpontú polgári demokratikus alkotmányt hozott létre, amely szerint az államfő (Riigivanem) irányította tíztagú kormány a parlamenttől (Riigikogu) függött. Radikális földreformot hajtottak végre, ami gyakorlatilag a német nagybirtokok felosztását jelentette az észt parasztok között. Mivel az alig húszezres (1,6 %) németiség több évszázados kulturális teljesítménye folytán nélkülözhetetlen volt az önálló állam építésében, a politikai és gazdasági veszteségekért a német nemzetiséget széles kulturális önkormányzattal kárpótolták, ami ma is mintául szolgálhat. Az 1924. december elsején 300, főleg orosz nemzetiségű kommunista által kirobantott bolsevik puccs nem rendítette meg Észtországot (csak a geopolitikai tér sajátosságait jelezte). Ám a gazdasági világválság Észtország számára a belpolitika labilitását eredményezte (20 koalíció követte egymást másfél évtized alatt), ami az elnök (Konstantin Päts) jogkörének kiterjesztéséhez (1933. október – 56,3 % a referendumon) és ostromállapot meghirdetéséhez (1934. március 12.) vezetett. 1936-ban az újabb nemzetgyűlés új alkotmányt hozott létre, aminek alapja egy kétkamarás parlament lett, 80 tagú többségi rendszerrel megválasztott alsóházzal és 40 tagú nemzeti tanáccsal. Az 1938. februári választásokon a Päts alapította Hazafias Liga a 80-ból 63 helyett szerzett meg, míg a Tonisson és

Teemant vezette ellenzék csak 17-et. 1938. áprilisában újra Pätset választották, ezúttal hat évre, elnökké.

A paktum és következményei. Sztálin ki akart maradni a II. világháborúból, hogy aztán egy újabb háborúban az egymás elleni harcban legyengült „imperialista” országok között a Szovjetunió lehessen a nevető harmadik. Az 1933. december 19-i KB ülésével elkezdődő új külpolitikai irány először garanciarendszer kiépítésével próbálkozott. Az ma már nehezen kinyomozható, hogy a tárgyalások sikertelensége mennyiben volt következménye a bizalmatlanságnak, illetve a tárgyaló felek hátsó gondolatainak (hiszen a nyugati hatalmaknak is megfelelt volna egy kölcsönös legyengítés – a náci és a bolsevikok között). München a szovjetek számára azzal a tanulsággal járt, hogy a németekkel kell meg egyezniük. (Eközben nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni, hogy a nyugati politika 1939. elején teljesen megváltozott.) 1939. tavaszán Sztálin – a XVIII. kongresszuson mondott beszédében – egy félmondatban megemlítette, hogy a német és szovjet érdekek összehangolhatók. Nem sokkal később Litvinov helyére Molotov került a népbiztosi poszton. Ezzel megnyílt az út ahhoz a tárgyalássorozathoz, amely – egyre magasabb szintű tárgyalófelekkel – végül Ribbentrop 1939. augusztus 23–24-i látogatásával érte el csúcspontját, amit augusztus 19-én megelőzött egy gazdasági szerződés Berlinben. 24-én hajnalban, de 23-i keltezéssel megszületett a szerződés, ami első Molotov–Ribbentrop paktum néven vonult be a történelembe. A nyilvánosságra hozott meg nem támadási és semlegességi szerződés mellett a két külügyminiszter egy titkos kiegészítő jegyzőkönyvet is aláírt, amelynek létét a szovjet politikusok mindvégig tagadták. Ennek első pontja mondta ki: „Abban az esetben, ha a balti államokhoz (Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia) tartozó térségekben területi és politikai átrendeződés megy végbe, Litvánia északi határa képezi Németország és az SZSZKSZ érdekszféráinak határát.” Észtország sorsa eldőlt.

Szeptember elsején Németország megtámadta Lengyelországot, megkezdődött a II. világháború. 17-én a Szovjetunió is átlépte a lengyel határt, hogy elfoglalja a paktum által neki biztosított Kelet-Lengyelországot („Nyugat-Ukrajnát” és „Nyugat-Belorusziát”). A balti államok

szeptember 2-án kinyilvánították teljes semlegességüket a háborúban, lévén ez volt az utolsó és egyetlen adójuk, hogy kimaradjanak a konfliktusból. Szeptember 18-án kihajózott egy lengyel tengeralattjáró a tallinni kikötőből. Másnap Molotov magához rendelte August Rei észt nagykövetet és közölte vele, hogy mivel az észt flotta nem képes megakadályozni az internált lengyel hajókat szökésükben, a szovjet haditengerészet fogja átvenni az észt vizek ellenőrzését. 20-án a Szovjetunió elfoglalta az észt felségterület egy részét, anélkül, hogy az észt állam bármilyen saját vagy szövetséges erőt tudott volna ez ellen szegezni. Ettől kezdve a nyomás egyre csak fokozódott Észtországon, amelyet a balti országok közül első célpontnak szemeltek ki a szovjetek. Szeptember 27-én – néhány napon belül másodszor – utazott Selter külügyminiszter Moszkvába, hogy a kölcsönös segítségnyújtási szerződésről tárgyalásokat kezdjen. A megbeszélések folyamán végig a fenyegetés légköre uralkodott: egy Metalliszt nevű szovjet hajó állítólagos elsüllyesztésével vádolták az észtet, a szovjet légierő állandó berepüléseket hajtott végre Észtország légtérébe. A szerződéskötés napján az észt csapatok már a támadást várták. A 27–28-i tárgyalásokon szovjet részről Mikojan, Molotov és – időnként – Sztálin vett részt. Sajátos lelkiállapotának megfelelően Sztálin mindvégig keverte a durvaságot, a fenyegetést és a joviális engedékenységet. Észtország végül kénytelen volt aláírni a kölcsönös segítségnyújtási szerződést a Szovjetunióval, valamint a bizalmas jegyzőkönyv alapján beengedni 25 ezer katonát Észtország területén több támaszponton és reptérre. A történelem groteszk pillanatainak egyike volt szeptember 28-án az, amikor Molotov előszobájában a távozó észt küldöttség találkozott a Ribbentrop vezette német delegációval, amely éppen az ugyanezen a napon parafált második paktum miatt érkezett. (Ez a szerződés megvonta a szovjet–német határt Lengyelországban és elcserélte az eredetileg német zsákmány Litvániát bizonyos lengyel területekért.) A Baltikum számára nem létezett más út, csak a folyamatos megalkuvás útja, engedve az erőszakos nyomásnak: október 5-én Lettország, 10-én Litvánia írt alá hasonló szerződéseket a Szovjetunióval. Mindhárom országban szovjetbarát (de nem báb-) kormányok jöttek létre. A finn háború idején békét hagytak a baltiakkal, de

1940. júniusában megkezdődött a végső bekebelezés: Litvánia 14-én, Lettország és Észtország pedig 16-án kapott ultimátumot. Az elfoglalt országokat gyorsan szovjetizálták. Az egyjelöltes választásokon csak kommunistákból álló parlamentek augusztus 3-án (Litvánia), 5-én (Lettország) és 6-án (Észtország) kérték felvételüket a Szovjetunióba.

A Birodalom sötétsége ráborult a Baltikumra.

Soós Gábor